

QEYRİ-ÜZVİ KİMYADAN BİLİKLƏRİN ÜMUMİLƏŞDİRİLMƏSİ

Ə.N.Qurbanov, A.V.Xəlilova, T.F.Vəlizadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Məqalədə şagirdlərin bilik və bacarıqlarının möhkəmləndirilməsinin təşkili və iş üsullarının formalaşdırılması haqqında material verilir. Burada biliyin tədris-tərbiyəvi olmasının mümkünlüyü analiz edilmiş, dərslərin məzmunundan aslı olaraq şagirdlərin iş formaları haqqında material verilmişdir. Tədris materialına uyğun olaraq maddələrin xassələri, ona aid anlayışlar, prosesin getməsinin qanunauyğunluqları, eləcə də kimyanın dili kimi cəhətlər təhlil olunmuşdur.

Müəllim tədris ilinin sonunda müəyyən mövzular üzrə şagirdlərin biliklərini ümumiləşdirmək üçün IX sinifdə qeyri-üzvi kimyadan ümumiləşdirmələr aparır. Ümumiləşdirici dərslərin planı aşağıdakı kimidir:

1. D.İ. Mendeleeyevin dövrü qanunun və dövrü sistemi kimyəvi elementlər və onların birləşmələrinin yüksək ümumiləşdirici formasıdır.
2. Maddələrin quruluşu haqqında biliklərin ümumiləşdirilməsi
3. Dövrü qanun və dövrü sistemin kimyəvi element və maddələrin quruluş nəzəriyyəsi baxımından təhlili
4. Kimyəvi reaksiya və onun təsnifatı və reaksiyanın getməsinin ümumi qanunauyğunluqları
5. Reaksiya sürətinin artırılması şəraiti və kimyəvi tarazlığın yerdəyişməsi
6. Praktiki məşğələ: qeyri-üzvi kimyadan eksperiment xarakterli tapşırıqların həlli. Burada qeyri-üzvi birləşmələr arasında genetik əlaqəyə xüsusi fikir verilməlidir.
7. Kimya istehsalatının ümumi elmi prinsipi

Məqalədə bir neçə ümumiləşdirilmiş dərslərin nümunələri verilmişdir. Həmin dərslərin nümunələrinə aid müstəqil iş, nümayiş və laboratoriya təcrübələri verilmiş, seminar məşğələləri və s. keçirilmişdir.

Müəllim ümumiləşdirici dərslərdə yeni material verməməlidir. Ona görə ki, arıq vaxtda şagirdlər əvvəlcə öyrəndikləri materialı daha dərindən mənimsəmək üçün əlavə vaxt qazanırlar. Bu zaman şagirdlərin müstəqil çalışmalarının rolu artır. Onlar dərslərdə və evdə müstəqil tapşırıqlarını icra edirlər. Təcrübə göstərir ki, ümumiləşdirici dərslərin effektivliyi şagirdlərin hazırlıq dərəcəsi ilə əlaqəlidir. Ona görə də hər dərslərdən əvvəl şagirdlərə konkret ev tapşırıqları verilməlidir.

Müəllim “Kimyəvi reaksiya, onun təsnifatı və reaksiyanın getməsinin qanunauyğunluqları” mövzularına aid IX sinifə aşağıdakı suallar verilir:

1. Kimyəvi reaksiyanın getməsinə hansı əlamətlərə görə müəyyən etmək olar?

2. Hansı fiziki hadisə:

- Kimyəvi reaksiyanın getdiyini göstərir?
- Nə ilə müşayət olunur?
- Reaksiyanın getməsi üçün lazım olan şəraiti göstərin?
- Kimyəvi reaksiyanın getməsində ümumi qanunauyğunluq?
- Oksidləşmə reduksiya reaksiyalarını əsas xüsusiyyəti nədir? Cavabı konkret misallarla göstərin.
- Kimyəvi reaksiyada katalizator və inhibitorun rolunu izah edin.
- Zəncirvari reaksiyalara aid misallar göstərin. Onu xarakterizə edin.
- Kimyəvi reaksiyaların əlamətlərinə görə təsnifatını verin.

Kimyəvi reaksiya, onun təsnifatı və getməsinin ümumi qanunauyğunluğu mövzusunda aid ümumiləşdirmə apararkən müəllim nəzərə almalıdır:

Dərsin əsas məqsədi nədir?

Müəllim kimyəvi reaksiyanın təsnifatını ümumiləşdirməli və dərinləşdirməlidir. Reaksiyanın növləri və tipi haqqında bilikləri sistemləşdirilməli və reaksiyanın getməsinin ümumi qanunauyğunluqlarını izah etməlidir. Şagirdlər müstəqil olaraq maqneziumun yanması və malaxitin parçalanması reaksiyalarını demonstrasiya etdirməlidirlər. Bundan sonra əvəzetmə və mübadilə reaksiyalarına aid laboratoriya təcrübəsi aparmalıdırlar. Şagirdlər təcrübənin nəticələrinə aid reaksiya tənliklərini yazmalıdırlar.

Aparılan müstəqil işlərdən və təcrübələrdən aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

- Kimyəvi reaksiya materiyanın hərəkət formasıdır. Bu zaman başlanğıc maddələrdə kimyəvi reaksiya qırılır.
- Kimyəvi proses bizi əhatə edən aləmdə daim hərəkət formasıdır.

Əyani vəsaitlərdən istifadə edərək şagirdlərdə bilikləri təhlil edərək ümumiləşdirmə, apararaq nəticə çıxarmaq bacarığı aşılmalıdır.

Şagirdlərin nümayiş stoluna sınaq şüşəsi ilə birlikdə ştativ dəmir lövhə, mis(II) hidroksid, mis (II) xlorid məhlulu sulfat turşusu, barium-xloriddən ibarət əyani vəsait olmalıdır.

Müəllimin stolunda: Malaxitin parçalanması üçün cihaz, mis (II) hidroksid hidrogen peroksid, manqan (IV) oksid, turşu, qələvi, lakmus olmalıdır.

Dərsin əvvəlində müəllim izah edir: bizi əhatə edən aləm müxtəlifdir və daxili müxtəlif hərəkətlə doludur. Fizika dərslərində buna fiziki hadisə kimi baxılır, biologiya dərslərində - bioloji, kimyəvi reaksiyada – təbiətdə baş verən xüsusi növ dəyişiklik kimi baxılır.

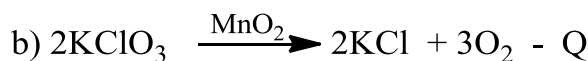
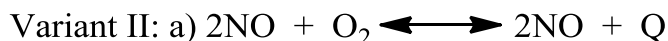
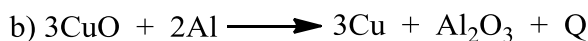
Bundan sonra müəllim şagirdlərlə ev tapşırıqlarına əsasən kimyəvi reaksiyaların getməsi şəraiti əlamətləri, fiziki və kimyəvi hadisələr izah edilir, kimyəvi reaksiyaların təsnifatı verilir. Təhlilin nəticələri cədvəl şəklində verilir və

cədvəl üzərində söhbət aparılır. Şagirdlərlə aparılan söhbət nümayiş və laboratoriya təcrübələri ilə tamamlanır. Nəticələr cədvəl şəklində formalaşdırılır.

Cədvəl 1. Kimyəvi reaksiyaların getməsi və əlamətləri.

Təsnifatın əlamətləri	Kimyəvi reaksiyanın əlamətləri	Reaksiyanın əsas xüsusiyyətləri	Kimyəvi reaksiyanın tənliyi
1	2	3	4
Reaksiyaya daxil olan maddələrin sayı və tərkibi. Reaksiya nəticəsində alınan maddələr	1. Birləşmə 2. Parçalanma 3. Əvəz etmə 4. Mübadilə	İki maddədən bir mürəkkəb maddə alınır. Bir mürəkkəb maddədən bir neçə maddə alınır. Mürəkkəb maddə atomu bəsit maddə ilə əvəz olunur. Mürəkkəb maddə atomları mübadilə olunur.	Maqneziumun yanması $2Mg + O_2 \rightarrow 2MgO$ Malaxitin parçalanması $(CuOH)_2CO_3 \rightarrow CuO + CO_2 + H_2O$
İstilik effekti	1. Ekzotermik 2. Endotermik	İstilik ayrılır. İstilik udulur.	$CuCl_2 + Fe \rightarrow Cu + FeCl_2$
Oksidləşmə dərəcəsinin dəyişməsi	1. Oksidləşmə reduksiya 2. İon mübadilə reaksiyası	Oksidləşmə dərəcəsi dəyişir. Oksidləşmə dərəcəsi dəyişmir.	$Cu(OH)_2 + HCl \rightarrow CuCl_2 + H_2O$
Reaksiyanın istiqaməti	1. Dönər reaksiyalar 2. Dönməyən reaksiyalar	Eyni şəraitdə hər iki istiqamətdə gedir. Bir istiqamətdə gedir.	Metanın yanması Mis(II) hidrokسيدin parçalanması $Ca + Cl_2 \rightarrow CaCl_2$
Katalizator iştirakı	1. Katalitik 2. Qeyri-katalitik	Katalizator iştirakı ilə gedir. Katalizatorsuz gedir.	$NaOH + HCl \rightarrow NaCl + H_2O$
Başlanğıc maddələrin aqreqat halı	1. Homogen 2. Heterogen	Eyni aqreqat halında Müxtəlif aqreqat halında	

Cədvəl əsasında tam izahat aparıldıqdan, müstəqil tapşırıqlar əsasında şagirdlər aktivləşdirildikdən sonra yazılı müstəqil iş icra edilir. Tapşırıqda yazılı formada müstəqil iş icra edilir. Müstəqil işdə kimyəvi reaksiyalara təsnifatın müxtəlif prinsiplərinə əsasən baxılır.

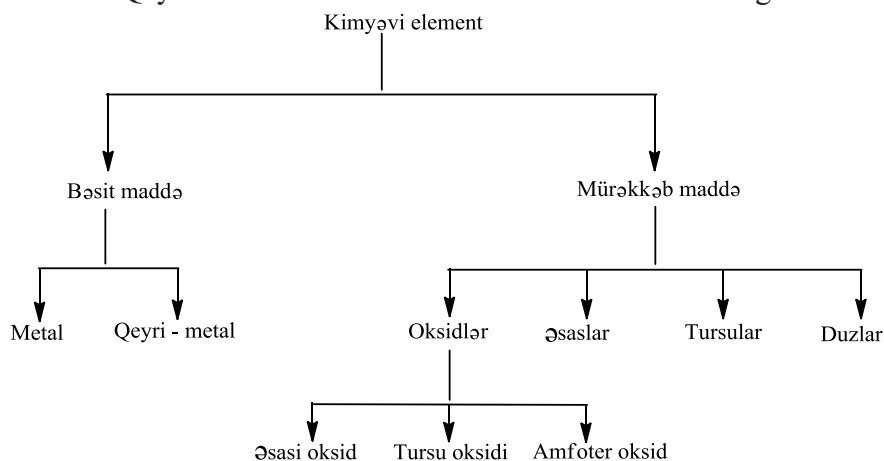
Dərsə aid ev tapşırığı:

Qeyri-üzvi birləşmələr arasında genetik əlaqəni təkrar edin və sxemini tərtib edin.

1. Kation və anionları öyrənərkən onların vəsfi reaksiyalarını aparın.
2. Duzların hidrolizi

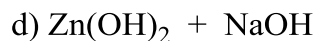
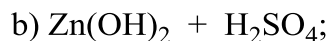
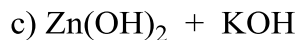
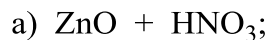
Praktik məşğələ dərsində şagirdlər müstəqil olaraq qeyri-üzvi birləşmələr arasında genetik əlaqəyə aid tapşırıqlar yerinə yetirir. Bu zaman aşağıdakı sxemdən istifadə olunur.

Sxem 1. Qeyri-üzvi maddələrin təsnifatı və onlar arasında genetik əlaqə

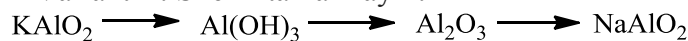

Şagirdlər amfoterliyi müstəqil olaraq təcrübələr aparmaqla öyrənməlidirlər. Amfoter hidrokksidlərlə aid kimyəvi reaksiyalarla biliklər möhkəmləndirilir:

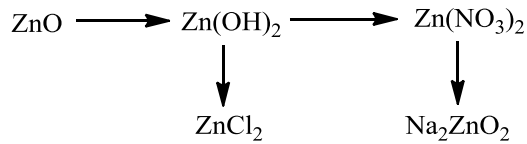
Variant I: Maddələr arasında gedən reaksiyaları tərtib edin :

Variant II: Sxemi tamamlayın:

Variant III: Sxemi tamamlayın:

Bu dərisdə atomların atomların müxtəlif xassələri arasında əlaqəni müəyyən etmək olar. Bu məqsədlə:

- Atomun böyük radiusu və yüksək elektromənfilik.
- Atomun böyük radiusu və metallıq xassələri
- Elektromənfiliyin kiçik olması və qeyri- metallıq xassəsi
- Atomun xarici elektron təbəqəsindəki elektron və qeyri- metallıq xassələri

Müzakirə edilməli, cavablar müqayisə olunmalıdır. Müəllim dərsin eksperiment vasitəsilə möhkəmləndirilməsinə çalışmalıdır. Müstəqil çalışma və tapşırıqları icra etməklə şagirdlər materialı dərindən mənimsəmiş olurlar. Müəllim çalışmalıdır ki, bir çox maddələr : oksigen hidrogen, halogenlərin təyini, oksidlər, əsaslar, duzların sadə çevrilmələrinə aid laboratoriya məşğələləri aparmaqla şagirdlərin bilik və bacarıqlarının sistemləşdirilməsinə nail olsun. Şagirdlər bilməlidir ki, hansı qeyri- üzvi maddəni laboratoriyada necə almaq olar və bu məqsədlə hansı cihazdan istifadə olunmalıdır. Müstəqil və praktik işlər qrup şəklində aparılmalıdır.

Şagirdərə aşağıdakı müstəqil iş nümunələri verilir.

1. Təcrübə yolu çevrilmələri sxem üzrə icra edin

Variant I : Kalsium oksid → kalsium hidroksid → kalsium xlorid → kalsium karbonat

Variant II : Fosfor (V) oksid → fosfat turşusu → natrium fosfat

Reaksiya tənliklərini tərtib etməklə alınan birləşmələrin müəyyən edilməsi və reaksiya tənlikləri vasitəsilə müəyyən edilir.

1. İki nömrələnmiş sınaq şüşəsində verilmişdir:

Variant I: Kalium xlorid və ammonium sulfat;

Variant II: Maqnezium sulfat və kalium karbonat;

Analiz aparmaqla hansı sınaq şüşəsində hansı maddənin olması müəyyən edilir. Şagirdlər plan əsasında icra olunmalı, nəticə reaksiya tənlikləri yazmaqla əsaslandırılmalıdır.

2. Mühiti təyin edin: Ammonium sulfat, kalium karbonat məhlulları verilmişdir. İon reaksiyalarını yazın.

Aşağıdakı mövzuları öyrənmək üçün müəllim ev tapşırığı verir:

- Sulfat turşusu, ammoniyak, çuqun və polad istehsalının əsasında duran reaksiya tənliklərinin tərtib edilməsi;
- Bu reaksiyaların fiziki- kimyəvi xarakteristikası və onun getməsinin optimal şəraitinin seçilməsi;

- Kimya istehsalının əsas prinsipləri, kimyəvi prosesinin ümumi elmi prinsipləri : sulfat, çuqun və polad istehsalında reallaşdırılması;
- Göstərilən sahələr üzrə xammal və ondan istifadə;
- Sulfat turşusu, ammoniyak çuqun və polad istehsalının xalq təsərrüfatında rolu;
- Kimya istehsalının təkmiləşdirilməsində elmin rolu;
- İstehsalatın təkmiləşdirilməsi və ətraf mühit;

Şagirdlər dərslərdən və müəllimin verdiyi əlavə ədəbiyyatdan istifadə etməklə tapşırığı yerinə yetirir.

Biliklərin ümumiləşdirilməsində müəllim mühüm istehsal sahələri: sulfat turşusu və ammoniyak istehsalı, metalurgiya proseslərinin ümumiləşdirilməsində və aydınlaşdırılmasında şagirdlərin biliklərinin elmi prinsiplərini, bu sahədə elmin rolu və kimya texnologiyasının təkmiləşdirilməsi xüsusi qeyd olunurdu.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. С.В.Сафронов, Обобщение знаний учащихся в IX классе. // Хим. в школе, 1982, №2, с.22.
2. Т.Э.Савич, Систематизация и обобщение знание учащихся о химической реакции. // Хим. в школе, 1980, №2, с.53.
3. Р.Г.Иванова, Система самостоятельных работ учащихся при изучении неорганической химии. М.: Просв. 1983, с. 30-45.
4. V.M.Abbasov, Kimya 9-cu sinif üçün dərslə. 2014, s. 49.
5. Л.В.Гольдштейн, Обобщение знаний по теме “Классификация неорганических веществ”. Хим. в shk. 2017, №3, с.44-48
6. Ю.В.Ходоков и др. Неорганическая химия. М.: , Просв. 1982
7. В.Л.Рысе, Контроль знании учащихся по неорганической химии. // Хим. в. shk. 1982, №2, с. 34-37

А.Н. Гурбанов, А.В. Халилова, Т.Ф. Вализаде
Обобщение знаний по неорганической химии

РЕЗЮМЕ

В статье представлены материалы усовершенствования организации, знаний и навыков учеников и методов работы. Здесь была проанализирована возможность образования, а также предоставлено материалы содержание урока и рабочих форм студентов. В соответствии с учебным материалом были проанализированы свойства веществ, связанные с ними понятия, законность процесса, а также язык химии.

G.N.Ismayilova, I.Z.Mammadov, T.F.Velizade
Formation of ecological aspect in chemistry teaching

SUMMARY

The article presents materials for improving the organization, knowledge and skills of students and methods of work. Here, the possibility of education was analyzed, as well as the content of the lesson and the working forms of students. In accordance with the training material, the properties of substances, the concepts associated with them, the legality of the process, as well as the language of chemistry.

Açar sözlər: oksid, əsas, turşu, müstəqil, eksperiment, reaksiya.

Ключевые слова: оксид, основной, кислотный, независимый, эксперимент, реакция.

Key words: oxide, basic, acid, independent, experiment, reaction.